

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS
AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

Szerkesztette

Fodor Pál és Varga Szabolcs

Szőts Zoltán Oszkár
közreműködésével



MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2019

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült

© Szerzők, 2019
© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-183-7
ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
Séd Kft., MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella
Borító: Horváth Imre
Tipográfia: Marafkó Bence
Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Bevezetés	7
NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT – PÁLOSFALVI TAMÁS	
Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról	11
TÓTH GERGELY	
Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)	75
PAPP JÚLIA	
Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója	149
SZILÁGYI EMŐKE RITA	
Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben	195
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban	209
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
A „mohácsi nóta” és közköltészeti rokonai a 18. században	233
CSONKI ÁRPÁD	
Étedi Sós Márton műve Mohácsról (1792)	259

KOVÁCS GÁBOR – MESTER BÉLA	
Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben	279
 B. SZABÓ JÁNOS	
A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) . . .	337
 POLGÁR BALÁZS	
Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák	381
 POLGÁR BALÁZS	
A második mohácsi csata mítosza és valósága I.	413
 TÓTH FERENC	
A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához	445
 BÉKÉSSY LILI – GUSZTIN RUDOLF – HORVÁTH PÁL – KIM KATALIN	
Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig	463
 OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében	507
 HÓVÁRI JÁNOS	
A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976	539
 HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA	
1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban	563
 Képjegyzék	619
 Személynévmutató	627

Csörsz Rumen István*

A „MOHÁCSI NÓTA” ÉS KÖZKÖLTÉSZETI ROKONAI A 18. SZÁZADBAN

A kora újkor első periódusában, úgy tűnik, a Mohács-témakört még hiába keressük a populáris kultúrában. Brodarics István, Liszti László és más összefoglaló művek, például a 18. századi kalendáriumok magyar történelmi „zsebkronológiáinak” hatására mégis fel-felbukkannak olyan nyomok, amelyek a csatára vonatkozó tudás népszerű, mondhatni közhelyes elemeit tükrözik. Ezek sorából kiemelkedik egy közköltészeti szövegcsalád, amelynek mindkét ága az 1780-as évektől követhető nyomon. A tanulmány először részletesen ismerteti a kétféle szöveget és variálódásuk történetét, majd a „mohácsi nóta” kifejezés általánosabb használatával kapcsolatban mutat be néhány érdekes adatot a 18–19. századból.

I. KÉT MOHÁCS-EMLEKDAL A 18. SZÁZAD VÉGÉRŐL

A két, valóban ismertnek mondható szövegcsalád szoros kapcsolatban áll egymással, versformájuk csaknem azonos, sőt valószínűleg a dallamuk is összekapcsolta őket. A változatok időbeli elrendeződése azonban arra utal, hogy az elterjedtebb szöveg némileg megelőzi a másikat, s ez utóbbi már annak ismeretében, mintegy parafrázisaként készült. A 18–19. századi magyar közköltészetben nem volt ritka, hogy valamely népszerű daltípusnak egy másik régióban vagy egy másik felekezet körében létrejött egy zömmel azonos tartalmú *újraírása* (*alternánsa*), amely saját hagyományláncot indított el.¹ Ezt a viszonyt feltételezhetjük a Mohács-émlékdalok között is, az alábbi filológiai adatok többsége szintén erre utal. Mivel néhány éve mindkettő megjelent kritikai kiadásban, csak egy-egy

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet főmunkatársa, a Lendület „Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820” kutatócsoport vezetője.

1 Az alternánsok legismertebb képviselői például a részeges asszonyok dalának belső-magyarországi és erdélyi változatai, kritikai kiadásuk: Küllős Imola (s. a. r.), Csörsz Rumen István (mts.), *Közköltészet I: Mulattatók*. (Régi Magyar Költők Tára; XVIII. század, 4.) Budapest, 2000 (a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 20–21. sz. További példák: Csörsz Rumen István, Egy dunántúli cseresznyefához: A hatodik Doromb. In: Csörsz Rumen István (szerk.), *Doromb: Közköltészeti tanulmányok*. 6. Budapest, 2018, 8.

változatukat közlöm, s az ottani jegyzeteket csak kivonatolom, illetve új adatokkal bővitem, ahol szükséges.

I. A) *Mohács, Mohács, régi (sebes) vérontás helye*²

1. Mohács, mohács régi vér ontás helye
Magyar Orfzág gyáfzos mezeje,
kegyetlen föld nemes nemzeted vérét
ittad, nyelted ízép ditsőtségét,
midőn téged gondollnak,
zápor-könyvek boritnak
ízivemet bánat fojtya,
nyelvem meg-nem mondhattya.
2. Nemes Hazám virágzó Pannónia
Europának valál kö - fala,
tíz Orfzágok imádták tzi eredet,
all-'s fel - világ félte erődet,
rettent Pogány ellőtted,
bízott Kerefztény benned,
alig villámt fegyvered,
kéz vala győzedelemed.
3. De egy napon egy nap egy viadallal,
véget vetett Mohátsi hartzal,
nem bírhatta ingadozó föld' háta
nevedet, hogy bizhatna rajta,
epét ada fzerentse,
hogy már fénnjét tekintse,
kerék ellened fordúlt
Magyar homályba borúlt.
4. Lajos! Lajos! hol vagy ízép ifjú Király,
Magyar tsillag ékes virág-ízál,
nagy erköltsel, Királyi termeteddel,
hol vagy gyenge kedves életeddel?
Jaj, hogy tartsam könyveim,
ki-áradott bánatim
eleset édes hazám,
le-dültt vele koronám.

2 Kritikai kiadása: Csörsz Rumen István és Küllős Imola (s. a. r.), *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*. (Régi Magyar Költők Tára; XVIII. század, 14.) Budapest, 2013 (a továbbiakban: RMKT XVIII/14), 1. sz.

5. Tanáts Urak, záfzlos ezres Hadnagyok,
fő vitézek, Ország Ispányok,
hufzon ötezer válogatott vitézek,
Lovas gyalog, mind nemes fejek,
melly nagy nevek egy kardra
mentek véres pallosra,
Mohátsi halmok nyomják,
tsontaitok takarják.

6. Pogány Török gonofz iftentelen had,
tigris téjjel nevelt fene vad,
hogy nem fzántál illyen nemes fereget,
földhöz verni fény vitézséget,
azt véled hogy ditsőtség,
inkább barom dühőség:
ne bízzál, hogy meg-győztél,
reád fordul a vefzély.

7. Láttya Iften és irgalmasan fzánnya,
fényes nap is búson fajnálja,
nap fúgárban Magyarok nagy Afzfzonya,
látjuk hóldat lábaival nyomja,
ő általa hóldadat,
kettős kerefzt fzarvadat,
lefsz az idő leveri
egélfzfen porrá töri.³

A közismert ének szerzőjét mindmáig nem tudtuk azonosítani. Ahhoz azonban aligha férhet kétség, hogy a 18. században kell keresnünk, s az ének semmiképp sem egykorú a csatával vagy annak közvetlen utókorával. Ezt az állítást a korszakra jellemző, összetettebb versformán túl a frazeológia is igazolja. Természetesen már az egykorú irodalmárok megpróbáltak szerzőt találni a versnek. Jan-kovich Miklós megjegyzése (az egyik változatot őrző kolligátum előzéklapján) arra utal, hogy az éneket Lethenyi János (1723–1804) dombóvári, majd sziget-vári plébános,⁴ Anonymus *Gestájának* első magyar fordítója írta az 1770-es évek-

3 RMKT XVIII/14, 1/I. sz. Jelen tanulmányban minden szövegidézetünket betűhíven közöljük, az emendálásokat csak dőlt betű jelzi.

4 Több helyen tévesen mohácsi plébánosként említik, de ezt Szinyei József alapján kizárhatjuk. Szinyei életrajzi és bibliográfiai összefoglalójának (*Magyar írók élete és munkái*, nyomtatott kiadás: 1890–1891) hálózati kiadását használtam: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinyei-jozsef-7891B/1-940D4/lethenyi-janos-95647/>; utolsó letöltés: 2019. március 30. Ezt igazolja: Josephus Brüstle, *Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis*. 2. Pécs, 1876, 474. Igaz, itt a neve Johannes Lepenyi alakban szerepel.

ben, legalábbis a helybeliek emlékezete szerint.⁵ Ezt bizonyító nyomokat azonban egyelőre nem ismerünk. Lehet, hogy a feltételezésben csupán Lethenyei egy másik művének tartalmi rokonsága játszhatott szerepet: a plébános-fordító 1795-ben valóban publikált egy Mohács tematikájú forrást, Brodarics István krónikáját. A verset mégsem közölte soha, se saját nevén, se másén. Kresznerics Ferenc szerint viszont egy másik személy, Gulácsi Farkas László lehet a szerző vagy a lejegyző: „*Gulácsi Farkas László, T. N. Vass V[á]r[me]gyének I. (S ?) v. Ispánja Sk alba pro Act.*”⁶

Tekintsük tehát inkább anonim szövegnek a Mohács-émlékdalt! Kéziratos és nyomtatott változatainak első megjelenése az 1780-as évekre tehető, vagyis a mohácsi vész 250. évfordulóját (1776) követő időszakra.⁷ Egyházi vagy világi megrendelés állhatott a háttérben? Nem tudjuk. 1826 táján gyaníthatóan szintén azért szaporodtak meg a kéziratos feljegyzések, mert a mohácsi vész 300. évfordulóján esetleg újra kiadták őket ponyvamásolatban vagy kalendáriumban. Ezáltal a következő nemzedék is megismerte és tovább hagyományozta őket. Ilyen források azonban eddig nem kerültek elő. Lehet, hogy a jelenleg csak kéziratokból ismert kilenc versszakos változat szintén nyomdafestéket látott, legalábbis az a tény, hogy felbukkant Mindszenty Dániel *Nemzeti Dalgyűjteményében* (1832; sok ponyvamásolat között), erre enged következtetni.

Az ének alapformája a Dunántúlon maradt legtovább népszerű, talán amiatt, hogy eredetileg onnan származott – ha nem is Mohács környékéről, inkább Győr vidékéről; erre utalhat a viszonylag sok pannonhalmi vonatkozású feljegyzés. Bár széles körben elterjedt, csupán négy ponyvakiadásáról tudunk, ezek az árusversbe rejtett évszámmal láttak napvilágot 1778-ban (ez elveszett), 1780-ban, 1782-ben és 1794-ben. Valószínűleg Vácott jelent meg elsőként Ambró Ferenc, majd utóda, Gottlieb Antal ponyvasorozatának részeként (mindkettő Nro 8-as sorszámmal), de akár számozatlan lenyomatok is készülhettek ugyanott. A kiadványok címében általában nem szerepel az emlékdal, ahogy az sok ponyván szokásos, a kiemelés pedig talán már az új nyomdásznak, Gottlieb Antalnak köszönhető.⁸ Két alkalommal is egyszerűen *Öt világi énekek* címmel kerültek sajtó alá, a Mohács-vers mindig a füzet utolsó szövegeként szerepelt, „Ötödik” alcímmel – ezért adták ki később a ponyva árversét is hozzátapasztva, aztán messzemenő következtetéseket levonva annak újabb voltáról, hiszen az rejtette a keltezését. Valójában sosem volt része a Mohács-émlékdalnak, hiába utal rá rejtvénytű datálással:

5 „*Mohácsi Veszedelemet Siránkozó Enek. – melyet valóban héjjaba állit Régi irásokbol le másoltnak – mert azt 1770. eszt. élt Lethenyei János Mohácsi Plebanosnak tulajdonit az ott lakó köznép.*” (3.) RMKT XVIII/14, 1/XVII. sz. jegyzete, 335.

6 RMKT XVIII/14, 1/X. sz. jegyzete, 335.

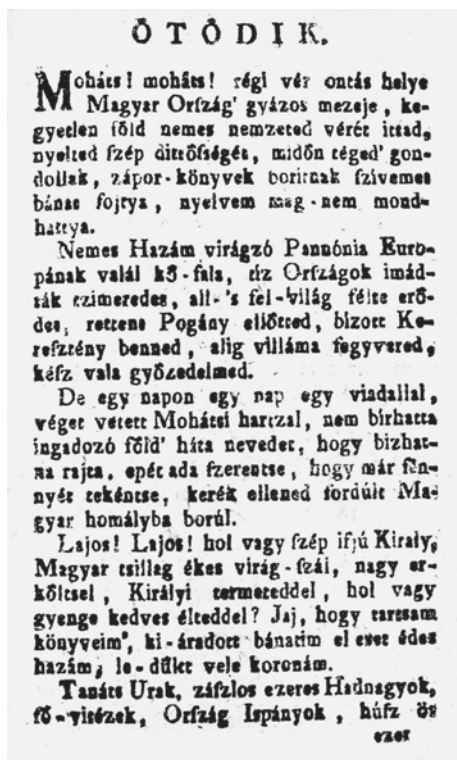
7 Erre a gyanús egybeesésre már Pogány Péter felhívta a figyelmet: Pogány Péter, *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770–1832.* (Irodalomtörténeti Füzetek, 24.) Budapest, 1959, 110.

8 Bővebben: Pogány, *Folklór*, 110.

A' Mohátsi hartznak hány eftendeje múlt
 Hogy a' Török által ott fok Magyar el-fúlt?
 Két száz ötven négynek az írok számlálják,
 Erte a' pöltúrát tudom meg is adják.⁹

Az egyetlen kiadványtípus, amely a címben is megemlíti ezt az éneket, a fenti füzetekkel azonosan, záró szöveggként veszi be repertoárjába: *A' SZÁNTÓ-EMBER ÉNEKES DALLAI, ÉS A' MOHÁTS MEZEI SIRALOM* (é. n., az árusvers szerint 1780)¹⁰ (1. kép). S noha a Mohács-vers képsorai igen alkalmasak lettek volna illusztrációk ihletésére, sosem kerültek címlapra még stilizált metszeten se.

Azt, hogy a ponyvakiadók milyenek érezték az emlékdal tónusát és mondanivalóját, világosan jelzi, hogy a felsorolt kiadványokon milyen szövegek mellé szerkesztették. Mindhárom esetben azonos sorozat részeként látott napvilágot, régies, néha 17. századi eredetű panaszdalok („Ifjúság virágát...”,¹¹ „Siralmas volt nékem világra születnem”¹²), illetve emelkedettebb moralizáló-fohászkodó énekek („Félkél jó hajnalban a szántó álmából”,¹³ „Reménység az embert gyakorta táplálja”¹⁴) társaságában. A sorozatot lezáró, kollektív nézőpontú történelmi emlékdalban ezek a részint magánter-



1. KÉP. A MOHÁCS-EMLEKDAL EGYIK PONYVAKIADÁSA:
A' SZÁNTÓ-EMBER ÉNEKES DALLAMAI,
ÉS A' MOHÁTS MEZEI SIRALOM [VÁC, 1780]

- 9 *Öt világi énekek*. [s.l.], [180?] (az Országos Széchényi Könyvtár [OSZK] törzsgyűjteményében 803.104-es raktári jelzettel található meg.); RMKT XVIII/14, 1/1. sz. jegyzete. Másik ismert példánya a prágai Národní Knihovná Kubelík–Széll-gyűjteményének Nr. 3-as ponyvája.
- 10 Két ismert példánya: OSZK Aprónyomatvány Plakát- és Kisnyomatványtár PNY 2.956; OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1930. I. 158a–b (Thaly Kálmán gyűjteménye); egy 1794-es datálású, eltérő címlapú lenyomat: FSZEK Szűry-gyűjtemény, „Régi népiratok 597”. A ponyvakiadások felsorolása: Pogány, *Folklór*, 6/A–D, 110–111.
- 11 Kritikai kiadás: Csörsz Rumen István és Küllös Imola (s. a. r.), *Közköltészet 3/B: Közkerékc és egyéni sors.* (Régi Magyar Költők Tára; XVIII. század, 15.) Budapest, 2015 (a továbbiakban: RMKT XVIII/15), 107. sz.
- 12 Kritikai kiadás: Jankovics József (s. a. r.), *Énekek és versek (1686–1700)*. (Régi Magyar Költők Tára XVII., 14.) Budapest, 1991 (a továbbiakban: RMKT XVII/14), 186. sz.
- 13 Kritikai kiadás: RMKT XVIII/14, 193. sz.
- 14 Kritikai kiadás: RMKT XVII/14, 183. sz.

mészetű műfajok *egyidejűleg* képviseltetik magukat, hiszen a zaklatott, drámai dikció és kesergés mellett helyet kapott a reménység, mindenekelőtt a törökökön aratandó későbbi győzelmek, a „visszavágás” motívuma is, mintegy visszakanyarodva a sorozat második darabjához, a reménység-vershez. A felsorolt szövegek több sorának vagy motívumának párhuzama felbukkan a Mohács-énekben, például a szerencsébe vetett reménység, a „tigrisfej”, sőt a Dobai István-féle keserves egyik teljes szakasza hívójelként érthető az elbizakodott törököket intő versszakhoz:

Álljon Isten boszszút,
azon fellyül sok bút,
ki nékem szerzett haborút,
de még ő-is ígyére jút.¹⁵

E kapcsolatokat kétféleképp magyarázhatjuk (e toposzok magától értetődő, általános használatán kívül):

1. *Szerzői koncepció:* a Mohács-émlékdal kifejezetten e ponyvakiadások számára készült, tudatos kompiláció eredményeképp, tehát nem véletlenül egyezik a kiadványokon szereplő dalokkal.

2. *Szerkesztői koncepció:* az emlékdal már e kiadásoktól függetlenül létezett, de azzal, hogy e sorozat zárásaképp közölték, tudatosan felvállalták az előző szövegek áthallásait.

Mivel az első verzió egyelőre nem bizonyítható, a második viszont jól illeszkedik a ponyvakiadók 18. századi szerkesztői gyakorlatába,¹⁶ ez utóbbit tartom valószínűbbnek.

A vers fő motívuma a mohácsi csatavesztés fölötti kesergés, amelyet az ismeretlen költő a forgandó szerencse toposzának felidézésével hangsúlyoz, amiben némileg Liszti László barokk eposzának hatása is feltételezhető. A Magyar Királyság szerencséjének lehanyatlása („kerék ellened fordult”) hozta magával a törökök szerencsését, akik vérengző módon rohanták le a nemrég még virágzó magyar nemességet és hadsereget. A vers nem kapcsolódik a „bűneiért veri Isten a magyarokat” toposzköréhez, a török győzelmet csupán a szerencsének tulajdonítja, sőt az erős ellenfelet megrója az indokolatlan kegyetlenségért, s a szerencse újabb fordulataként immár az ő közelgő vereségüket jövendőli. Noha a szerző finoman elhallgatja a versszerzés korát, s azt sugallja, mintha közvetlenül a vesztes csata után siratná az áldozatokat, a bizakodó történelmi távlat továbbrepít a jövőbe. Az ének így önmagát is „leleplezi”, s egyértelműen a múltba illesztett *helyzetdalként* olvasandó – feltehetőleg a kortársak is érzékelték e műfaj hatását. S miközben a mű a sirató kollektív hangnemét megőrzi, párhuzamosan erősíti a drámai, személyes hatásokat a *hazám* és *koronám* szavak eredeti használata

¹⁵ *Negyedik*, „Siralmas volt nékem...”, 13. versszak.

¹⁶ Erről bővebben: Csörsz Rumen István, *Kompozíciós elvek a XVIII. századi magyar világi ponyvaköltészetben*. In: *Uó* (szerk.), *Doromb: Közköltészeti tanulmányok*. 5. Budapest, 2017, 65–100.

hazánk és koronánk helyett. Teljesen hiányzik az énekből a később toposszá váló Csele-patak, akárcsak a menekülés közben halálba vágató ifjú király romantikus képsora, viszont a harctéri sírok, a hősök csontjait takaró mohácsi síkság motívumai nagy hangsúlyt kapnak.

A ponyvaszöveg 7. szakaszában felbukkanó két fontos sor egyértelműen katolikus költőt és olvasókat feltételez:

nap fúgárban Magyarok nagy Afzfzonya,
látjuk hóldat lábaival nyomja,
ő általa hóldadat,
kettős kereftz fzarvadat,
lefsz az idő leveri [...]

A napba öltözött asszony, más szóval Magyarok Nagyasszonya leírása megfelel a kora újkori Mária-ikonográfia legismertebb hazai típusának, amellyel a csík-somlyói kegyszobortól számtalan ponyvaillusztrációig mindenütt találkozunk. Ez épp amiatt vált a törökellenes küzdelmek és győzelem jelképévé, mivel a Nap itt a Holdra lép, a világosság győzelmet arat a sötétségen, egyben az oszmánok fő jelképén. Az énekszerző előtt (konkrétan vagy csak képletesen) bizonyára egy olyan változat lebegett, amelyben a Nap sugaraitól övezett, lábával a Holdra lépő Szűzanya mellett kettős kereszt is szerepelt, feltehetőleg címerpajzson.

A mindig egyező szövegű, 7 versszakos ponyvakiadások, illetve az azokról készített másolatok mellett ránk maradtak 2-3 strófával hosszabb, 9-10 szakaszos kéziratos feljegyzések is. Ezek új szakaszai a nyomtatott szöveg közé ékelődnek, a legbővebb variánsban így helyezkednek el (zárójelben a nyomtatott kiadások megfelelő strófáinak sorszáma):

1. (1.) Moháts, Moháts! sebes vér ontás helye...
2. (2.) Nemes hazám virágzó Pannonia...
3. (3.) De fájdalom! egy nap, egy viadallal...
4. (4.) Lajos, Lajos, hol vagy szép ifju Király...

5. Országi nagy ijas kardos vitézek,
Urak, szolgák, fő, kőz, all rendek,
Keserves dalt együtt énekeljeteK,
egy sir zárta minden örömtek
Halgass zengő musika
Szűnnyél hangas Czithara
Vidám völgyek, zöld erdők,
bánkodjatok sik mezzők.

6. (5.) Tanáts Urak, Zászlós ezres hadnagyok...

7. Magyar szűz Leányok, Aszszony állatok,
szomoru jajt együtt fujjatok.

Hervatt színű koszorutok rózsáján
 sírjatók him köntöstők gyászán
 Nemzetségünk virágja
 Oda van Magyar Lángja
 Szent egy ház tiz oszlopi,
 Ország erős Bajnoki.

8. (6.) Pogány Tőrök istentelen dűhős had...
 9. (7.) Lattya Isten, es irgalmassan szánnya...
 10. Foenix madár szárnyos kőnnyű seregből,
 vitéz Magyar fegyveres népből,
 Porrá égni kívánva mégyen tűzre,
 porbúl támad ujjabb életre.
 Hidgyed változó sorsa
 Magyar Mársnak így hozza
 Hol kelt, hol kél ég-agya,
 Tőrököt Magyar rontya.¹⁷

Az újonnan beillesztett szakaszok közül az első kettő a mohácsi tömegsír köré képzelt nemzetközösség képsorát bővíti, evokatív célú, barokkos elemekkel: közös siratáshoz szólítja a hajdani vitézeket, illetve az özvegyeket, leányokat (az utóbbi motívum a ponyváról teljesen hiányzik), s velük az antik minták nyomán sorsközösséget vállaló természetet, a zöld növényeket és az elhervadó koszorúkat. Érdekes, hogy a későbbi nemzethalál-toposzokra leginkább emlékeztető, emblemikus erejű verssor csak itt, e ritkább feljegyzésekben szerepel: „egy sir zárta minden örömtek”. A főnixmadarat megéneklő versszak azonban mégis a remény felé billenti a hosszadalmas történeti ének végkicsengését.

Nem tudjuk pontosan, hogy az énekszövegre milyen művek lehettek még hatással. A két Mohács-eposz közül Liszti Lászlóé (*Magyar Márs*) 1653 óta nyomtatott kiadásban is hozzáférhető volt, ám ennek szövegéből legfeljebb maga a cím szűrődött át az emlékdalba, az is csak az imént bemutatott főnix-versszakba, amely csak néhány hosszabb, kéziratos változatban szerepel. A szerencse toposza természetesen összeköti a két művet, de szorosabb kapcsolat egyelőre nem látszik. Etédi Sós Márton *Magyar gyász...* című munkája az emlékdal kialakulását követő években készült, s 1792-ben jelent meg először, így ennek alapvető hatásával nem számolhatunk.¹⁸

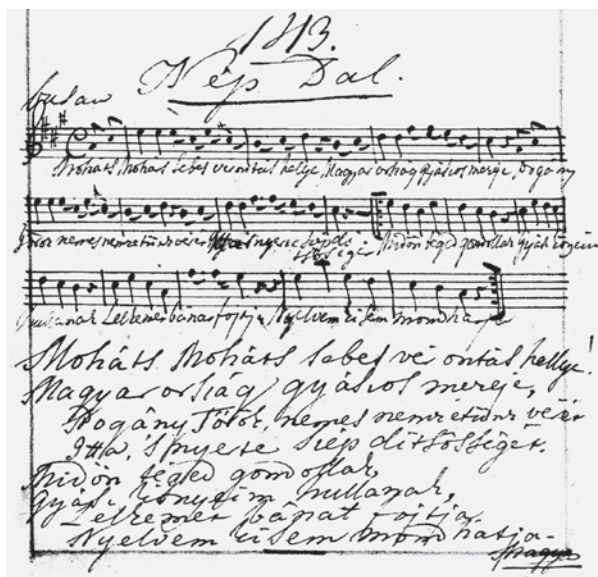
A zenei és metrikai kérdések vizsgálatával sem jutunk sokkal közelebb a forráshoz. A versforma a 18. század első harmadától szélesebb körben elterjedő

17 A kéziratos forrásoknak csak nevét, datálását és Stoll-féle azonosítóját adjuk meg, vö. Stoll Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. 2., jav. és bőv. kiadás. Budapest, 2002. A' Mohácsi veszedelemről. In: *Horváth Pál énekgyűjteménye (1790 k.)*, Stoll 396. sz., 8b–9a, kiadása: RMKT XVIII/14, 1/VIII. sz.

18 Az eposzról lásd Csonki Árpád „Etédi Sós Márton műve Mohácsról” című tanulmányát ebben a kötetben.

egyházi (később világi) strófákkal áll rokonságban – Amade László és számos ismeretlen énekköltő jellegzetes kétpillérű versszakkaival. A dallamnak 1840 előtt csak egy feljegyzését ismerjük, az is viszonylag távol készült a vers vélhető dunántúli szülőföldjétől: Erdélyben. Szorosabb zenei rokonságát egyelőre nem tárta fel a kutatás. A dallam első fele talán recitáló eredetű, szekvenciázó motívumokra épül, a második rész lassú hetesei szintén az egyházi népének tónusában csengenek, hasonlóan például egy népi gyűjtésből ismert nagyheti énekhez: „Jézusom, vérontásodnak emlékezetére”¹⁹ Az utolsó előtti sor dallama közeli rokonságot mutat Faludi Ferenc *A feszülethez* írt himnuszának 3. dallamsorával („Szüzek, ifjak, sírjatok”, illetve „Keresztények, sírjatok” kezdettel). Faludi 1750 táján írt éneke időrendben ugyan megelőzi a Mohács-emlékdalokat, ám a kottás kiadás jóval később jelent meg (1797),²⁰ így nem tudhatjuk biztosan, hogy az előző évtizedekben milyen dallamra énekelték, s így melyik lehetett hatással a másokra. Mivel minden érintett alkotás a Nyugat-Dunántúlhoz köthető, ez talán a helyben használt népénekdallamok és zenei motívumok átjárásait is megmagyarázza.

A vers első kéziratos feljegyzései (egy 5 és egy 10 szakaszos verzió) a ponyvák kiadását követő években, 1786 előtt kerültek be a Linus-féle kézirat szomszédos lapjaira *Mohács Éneke* és *Keserve Magyar Orszagnak* címekkel.²¹ A talán valamelyik felvidéki piarista kollégiumban készült kottás gyűjtemény jórészt magyarországi, majd nyugat-európai táncmuzsikát tartalmaz egy szólamban, s az sem kizárt, hogy színjátászkor használták.²² Bár ebbe a feltételezett programba a „Mohács, Mohács...” is beleillene hazafias, néhol kifejezetten drámai tónusa



2. KÉP. A MOHÁCS-EMLEKDAL DALLAMFELJEGYZÉSE
ALMÁSI SÁMUEL, *MAGYAR DALNOK* I.
(1850-ES ÉVEK), 143. SZ. KOLOZSVÁR

19 Csíkrákos, asszonyok, gy. Sárosi Bálint (1958), az MTA BTK Zenetudományi Intézetének hangarchívuma, kéziratos kotta, online elérés:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_02475-02520/?pg=550&layout=s; utolsó letöltés: 2019. június 7.

20 Bozóki Mihály, *Katolikus kar-béli kótás énekes könyv...* Vác, 1797, 154.

21 RMKT XVIII/14, 1/IV–V. sz.

22 OSZK Zeneműtár Ms. mus. 2.697. Legbővebb ismertetése: Falvy Zoltán, A Linus-féle XVIII. századi táncgyűjtemény. In: Szabolcsi Bence–Bartha Dénes (szerk.), *Zenetudományi tanulmá-*

miatt, sajnos sem a Linus-gyűjteményben, sem a színpadi emlékek körében nem találunk erre utaló konkrét nyomokat.²³ A kottás kézirat etnikus karakterű táncai (török, cigány, szlovák címekkel) sem feltétlenül színpadi célból sorjáznak, sokkal inkább a korabeli populáris zene vegyes emlékeiként. Az egyik vidám törökös dallamtéma például ekkortájt Haydn és Gluck műveiben, illetve később a magyar népzeneben is felbukkan,²⁴ tehát aligha kapcsolható össze valamely Mohács-színadarabbal. A két szövegváltozat a hangjegyes részt követő részben olvasható, előttük magyar és latin vallásos versek, főként Mária-énekek, például „Üdvöz légy Istentől” (50b), „Cor laetum, cor quietum” (51a), „Serkenj fel, én lelkem” (51a–b) szerepelnek azonos írásképpel. Ezeket követi két német vers, majd a „Pia mater intuere” (53b), illetve a Mohács-ének két variánsa (53b–55b), utána pedig még két latin cantio. A felsorolás is jelzi: itt egyértelműen a vallásos énekanyaghoz sorolták, talán a záró versszakban megjelenő Mária-fohász miatt. Ennek ellenére sem került elő egyetlen vallásos ponyva vagy énekeskönyv a Mohács-émlékdal nyomtatott szövegével.

A többi ismert kézirat zöme egykorú, az 1790-es évekből származik, közülük többet Pannonhalmán őriznek.²⁵ Szintén a nyugat-dunántúli régiót képviseli Vas János énekeskönyve (1797–1812), valamint Kresznerics Ferenc, a nyelvészeti munkásságáról híres alsósági (celldömölki) plébános versgyűjteménye (1790–1809).²⁶ Nagy Iván kolligátumába, illetve Jankovich Miklós *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* című másolatkötetébe is bekerült, méghozzá Horváth János székesfehérvári énekeskönyvből (1790), ahol egyébként Jankovich ifjúkori írásával szerepel.²⁷ Az 1810-es években viszonylag ritkán jegyezték fel a Mohács-éneket, ám 1820 után megsaporodnak az adatok, amelyekhez immár protestáns források is társulnak, főként a pápai kollégium vonzasköréből.²⁸ 1830 után bukkan fel Debrecenben; Ercsey Dániel idős filozófianár innen küldött „népdal”-gyűjteményében a ponyvaszöveg másolata szerepel (1833), Mindszenty Dániel kaszai ügyvéd és muzsikus – sajnos ezúttal kotta nélkül megörökített – verziója viszont a 9 szakaszos kézirat formát viszi tovább (1832).²⁹ Még Erdélyben is találkozunk szórványos másolatokkal, köztük a legkorábbi hangjegyes válto-

nyok Kodály Zoltán 75. születésnapjára. (Zenetudományi Tanulmányok, VI.) Budapest, 1957, 407–443.

23 A történelmi tárgyú drámákkal foglalkozó kismonográfia sem említi ilyesmit, jöllehet a 18. század közepéről több, a mohácsi csatát érintő drámáról is tudunk Magyarországon. Varga Imre–Pintér Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon: Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században*. (Irodalomtörténeti Füzetek, 147.) Budapest, 2000, 133–135. A szöveget vagy annak nyomait hiába keressük kiadatlanul vagy az azóta szép számmal kiadott 18. századi iskoladramákban. (Egy kivételtől lásd alább.) Köszönöm Pintér Márta Zsuzsanna szíves segítségét.

24 Bővebben: Sudár Balázs–Csörsz Rumen István, „Trombita, rézdob, tárogató...”: A török hadizene és Magyarország. Enying, 1996, 76–81.

25 RMKT XVIII/14, 1/VI. és VIII. sz.

26 RMKT XVIII/14, 1/X. és XII. sz.

27 RMKT XVIII/14, 1/VIII. és XIII. sz.

28 RMKT XVIII/14, 1/XX. és XXV. sz.

29 RMKT XVIII/14, 1/XXIII–XXIV. sz.

zattal Almási Sámuel drági (Kolozs megye) református lelkész *Magyar Dalnok* című kottás kézírataiban (1834 és 1850-es évek) (2. kép), továbbá két torockói versgyűjteményben (1836 után).³⁰ A kritikai kiadás anyagát nemrég kibővíthették Királyi Xavér József 1828 és 1843 közt összeírt, ma Pozsonyban őrzött kéziratának szövegével.³¹

A források többsége a fent már idézett strófákat variálja, ám Kresznerics Ferenc két egyedi szakasza – talán saját szerzeményei? – a Habsburg-propaganda jegyében bővítette a vers jelentését:

8. Bécset viád, azt véled hogy el-nyered,
majd Budán fejedet el-veszted
Nándor vártúl folyt a’ Duna véreddel
Leopold király nagy erejével
demég meg nem adóztál
vesztednek tsak hirt adtál
Nemzetedben bajis vér,
veszendő életre tér...

11. Adja Isten Anna unokájának
Tsászár magbúl Thereziának
Szép fiak közt első királyt Józsefet
a’ ki élylen segítsen minket
Nemesség már terjedvén
vitézség fel élledvén
Magyar tellyes nap fenylík
még Török el-haldaklik.

Ezek a versszakok arra a megváltozott történelmi helyzetre utalnak, amely után a ponyvai és korai kézíratos változatok még legfeljebb csak vágyakoztak. II. József és birodalmi hadserege ugyanis 1788–1789-ben véres harcok árán valóban győzelmet aratott a törökökön az erdélyi és al-dunai hadszíntéren, még Belgrádot is sikerült visszafoglalni egy időre (1789. október 8.). A Mohács-émlékdalban sugallt jövőbeli elégtétel tehát ekkoriban valósággá vált – legalábbis a közvélemény számára, hiszen tudjuk, hogy e győzelmek nem szavatolták a török haderő teljes kiűzését a térségből. Az első, fent idézett szakasz I. Lipót császár korára, az első nagy felszabadító háború eseményeire tekint vissza. A Bécset hiába ostromló (1683) törökök ellen megszerveződő nemzetközi koalíciós hadsereg először Buda visszavívásával vett revansot az oszmánokon (1686), majd Miksa Emánuel vezetésével 1688-ban megostromolták és elfoglalták Nándorfehérvárt – igaz, 1690-ben a törökök visszavették. A dunai végvár inntól rendszeresen cserélt

30 RMKT XVIII/14, 1/XXVI–XXVIII. sz.

31 Küllös Imola, Famennykő, somfakolbász, szárítófa. Eufemisztikus büntetésnevek egy XIX. század eleji kéziratban. In: Csörsz Rumen István (szerk.), *Doromb: Közköltészeti tanulmányok*. 3. Budapest, 2014, 310.

gazdát a Habsburgok és az Oszmán Birodalom között, 1717–1739 közt császári kézen volt, de ekkor fel kellett adni, s csak ötven évvel később, a Gideon Laudon tábornok vezette véres ostrom során sikerült két esztendőre ismét a Habsburg Monarchiához csatolni. Mindez a mohácsi csata lírai hangon megénekelt katasztrófájának reális, naprakész „ellenvilága” lett a versben, tágabban értelmezve: a vesztes múlt helyett egy bizakodóbb jelent ígért. E szakaszok azonban invariáns jellegűek, más forrásban nem bukkantak fel, tehát az ének elégikus-fohász-kodó összehatásán nem változtattak.

A Mohács-émlékdal sokáig népszerű lehetett a Nyugat-Dunántúlon, 1850 körül is feljegyezték.³² Különösen értékes adat, hogy Barsi Ernő zenetörténész-népzene gyűjtő még a 20. században is nyomára bukkant a szigetközi Ásványrárón (1976),³³ méghozzá a ponyvaszöveggel csaknem megegyező alakban (7 versszakkal), dallama pedig lényegében azonos volt az erdélyi Almási Sámuel kottás változataival (3. kép).³⁴ Mivel a két hangjegyes adat térben és időben is távol esik egymástól, a hasonlóságot egyértelműen az okozza, hogy a mű valaha országosan ismert volt. Figyelemre méltó az is, hogy a világi közköltészet köréből viszonylag ritka az effajta szoros egyezés a történeti dallam és szöveg, valamint a jelenkori gyűjtések között. A szöveget tekintve ez főleg a ponyvakiadások konzerváló erejével magyarázható, amellyel több párhuzamot említhetünk. Hasonló mértékben rögzült a szintén ponyvára került, 17. századi *Kádár István-történet* („Szörnyű nagy romlásra készült Pannónia” / „Felemelé Kádár szeméit az égre”)³⁵ vagy akár az aradi vértanúk balladája („Jaj, de búsan süt az őszi nap sugára”; eredetileg Lévy József költeménye).³⁶ E három éneket nemcsak az kapcsolja össze, hogy a történelmi múltból egy-egy tragikus eseményt idéznek fel, hanem az is, hogy a népi gyakorlatban mindhárom a lakodalom során, többnyire az éjféli, táncközi elcsendesedés idején énekelték. Az ásványrárói Rákász Vincéné Horváth Otília (szül. 1902) emlékei szerint Mohács történelméről a menyegzői vacsora alatt énekelték az öregek, akárcsak a szintén ponyván terjedő *Kánai menyegzőt* vagy a *Katekizmusi éneket*. Némi rokonság még a dallamvilágukban is észrevehető, főleg a recitatív motívumok között. Ilyenformán a 20. századi népi előadás talán olyan gyakorlatot őrzött meg, amely már a 18–19. században jellemző volt.

A Mohács-ének Erdélyből sem tűnt el teljesen, amit Vikár Béla kiadatlan gyűjtése igazol. 1899. május 20-án a Torda-Aranyos vármegyei Sínfalván gyűjtötte az

32 A győri múzeum egyik névtelen énekeskönyvében, mikrofilm: MTA KIK 269/IV, lapszám nélkül.

33 Barsi Ernő, A Mohácsi vész története a régi szigetközi lakodalmon. *Honismeret* 6:5–6 (1978) 105–107. Újabb kiadása például: Barsi Ernő, *Daloló Szigetköz*. Győrzámoly, 1995, 295. sz.

34 Az 1850-es évekbeli, datálás és kíséret nélküli verzió: *Magyar Dalnok*. Kolozsvár, Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kézirattár Ms. 3.871, I. 143. sz.

35 *A két Rákóczi György korának költészet* (1630–1660). (Régi Magyar Költők Tára; XVII. század, 9.) S. a. r. Varga Imre. Budapest, 1977, 161. sz.

36 *Riadj, magyar! 1848–1849 fameszetes ponyvái, csatakrónikái*. (Magyar Hírmondó) Kiad. Pogány Péter. Budapest, 1983, 84. sz.; Juhász Katalin–Szabó Zoltán, Az aradi vértanúk nótája a tököli rákok hagyományában és szokásaiban. In: Szemerényi Ágnes (szerk.), *Folklór és zene*. (Folklór a magyar művelődéstörténetben) Budapest, 2009, 299–311.

J=Kb. 76

Mohács, Mohács, rigó vérontás helye, Magyarország gyásos mezeje.
 Kegyetlen föld nemes nemzedek véreit Itad s nyaltad szép dícsőségét.
 Midőn téged gondolok, zápor könnyeim folnak
 Szívemet bánat fogza, Nyelvem még se mondhatja.

3. KÉP. A MOHÁCS-EMLEKDAL NÉPI VÁLTOZATA
 ÁSVÁNYRÁRÓ (GYŐR-SOPRON-MOSON MEGYE)

ének egy változatát „Mohács, Mohács, szernyű vérontás helye” kezdettel, Zsigmond Ferenctől 7 strófával, a ponyvakiadásoknak megfelelő, néhol apróbb változtatásokkal, például a 3. szakaszban:

De fájdalom, egy nap s egy riadalom,
 Leveretett Mohács harcain.
 Nem vihatott ingó homokföld határán,
 S így lett győztes a nagy Szolimán.³⁷

I. B) Fényes napunk sugári setétséggel (Mohács, Mohács, magyar vérrel festett kert)

Az éneknek ezúttal nem a legkorábbi, hanem a legteljesebb, 1800 körüli változatát idézzük:

Enek az Magyarakról

1. Fényes nap sugári setétségekkel
 immár bé borllyatak
 Ragyogo egek gyaszos ozvegységel
 velem szomorulyatok,
 Mert világosagtoknak,
 szokot vigosagtoknak
 tamadat nagy akadály
 El eset Lajos király.

37 Vikár Béla gyűjtése EA 2299, ZI 07/092, KI 12/092; a hangfelvétel és a kottás lejegyzés lappang, csak a szöveg helyszíni és gyorsírásos letétét ismerjük. Sebő Ferenc (szerk.), Küllös Imola (szöveggond., jegyz.), *Vikár Béla népzenei gyűjtése és népköltési gyűjteménye, I. munkafázis, Szöveg – hang – kép* (DVD). Budapest, 2009.

2. Hova légyek immár ha te meg holtál
oh szerelmes királyom
Te hatalmad mellyel engem el hattál
etzszer s: mind én halálom
Mar el nyom az ellenség
Pogány Török duhosság
Erőtlen országodat,
Arva magyarsagodat

3. Hol vagy Nemes Magyar Iffiusagnak
zöldellő szép virága
hol vagy Tisztelendö Püspökőknek
fő szent Méltosága
Le borult 'a Méltosság
el eset a szep virág
mert érte veres harmat
a mellybenis el hervat.

4. Tavul látom, hogy te fagyos Duna viz,
kőnyv hulással töltöttél
E keserves csepel édes Népedért
ezután már kőnyvezél,
tiis vélem sirjatok,
szerentsetlen magyarok,
oda minden remenség
Arva Magyar nemzetség.

5. Moháts Moháts Magyar vérel öntöt kert,
meddig tart Magyar világ,
addig léssen minden magyar lélekbén
még neved szomoruság
jaj jaj jaj jaj,
jaj jaj jaj jaj
róllad meg emlékezünk
és örökké kőnyvezünk.

6. Butsut vészek tolled már Lajos király,
másutt a te országod,
Egben, fémlik a te gyöngyös koronád,
S. ottan lesz királyságod.
Azomban Isten után,
Mariával Szent István

vigasztallya népedet
arva magyar Nemzetet.³⁸

Az ének – vagy inkább: ének-altípus – irodalomtörténeti helyzetét még nehezebb meghatározni, mint a fent részletesen bemutatott ponyvaszövegét. Egyfelől szoros kapcsolatban áll az A) típussal, a versformája is csaknem azonos, bár a 2. és 4. sorok itt többnyire 7 vagy 8 szótagúak az eredeti 9 helyett, így a strófa második felének hetes sorocskáit előlegezik. Valószínűleg a dallamuk is hasonlított vagy kis átalakításokkal megegyezett, bár kottás feljegyzés híján ezt nem tudjuk bizonyítani.

A szövegcsalád 1790 táján bukkant fel, meglepő módon protestáns környezetben: a debreceni³⁹ és a nagyenyedi református kollégium diákjai írták le őket versgyűjteményeikbe. Láthatólag ezen az útvonalon, a kálvinista diákok-értelmisségek révén terjedt, hiszen később Sárospatakon (1824 után) és Pápán (1836) is előfordult.⁴⁰ Összesen tizenkét feljegyzéséről tudunk, nyomtatásban ekkor nem jelent meg.

Az idézett, 5-6 szakaszos verzió azonban ritka, 1800 után rendszerint csupán egyetlen szakasz alkotja a verset:⁴¹ épp az, amelyik szorosán összeköti a másik, katolikus eredetű Mohács-émlékdallal. Ez a strófa a ponyvaszöveg nyitányát ismétli, de az új vers végéről is áttemel négy sort, amelyek egyébként is kapcsolatban állnak a katolikus változat Máriához szóló fohászával:

Epitaphium Cladis Mohatsiensis

Mohács Mohács magyar vérrel festett kert
Vig neved is szomorúság
addig leszen minden magyar életben
meddig tart a magyar világ
De osztán Isten után
Mariaval Szent Istvan
vigasztallya ő népét
arva magyar nemzetét.⁴²

38 *Énekeskönyv* (XIX. század eleje), Stoll 526. sz., 4b–5a, kiadása: RMKT XVIII/14, 2/VI. sz.

39 Például *Szeel Imre-énekeskönyv* (1790–1794), Stoll 404. sz., 110; *Veress Márton-énekeskönyv* (1793), Stoll 419. sz., 74b; *Révész Pál-énekeskönyv* (1813–1815), Stoll 640. sz., 32. sz., kiadásuk: RMKT XVIII/14, 2/I., III. és VII.

40 Például *Felvidítő V. Nóták I.* (1824), Stoll 720. sz., 202; *Márkus István-énekeskönyv* (1836), Stoll 816. sz., 58–59, kiadásuk: RMKT XVIII/14, 2/X. és XII. sz.

41 A hosszabb szövegek egy szakaszra rövidülését, mintegy esszenciális átalakulását a *pars pro toto* („rész az egész helyett”) kifejezéssel szoktuk jelölni a közköltészetben. Bővebben: Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840.* (Irodalomtörténeti Füzetek, 165.) Budapest, 2009, 185–186.

42 *Szeel Imre-énekeskönyv* (1790–1794), Stoll 404. sz., 110; RMKT XVIII/14, 2/I. sz.

Egy Nagykőrösön lejegyzett kései változat kapcsán Bernáth Béla olyan véleményt fogalmazott meg, mely szerint ez az ének mindenképp az 1780-as években keletkezhetett, II. József „elnemzetlenítő, németesítő politikája idején és ellen”, s a magyarság jelenkori hányattatásai miatt emeli fel szavát.⁴³ Bár a közéleti közköltészet (régen és ma is) igen alkalmas az aktualizálásra és belehallásra, és nem kizárt, hogy a jozefinus kor magyar éneklői is beleéreztek ilyesmit a versbe, ennek – főként a katolikus szövegtípus ismeretében – nemigen látom bizonyítékát. Sokkal inkább az ellenkezője, a török háború hadi sikereinek visszhangja olvasható ki a versből.

Logikus, áttekinthető magyarázatot adna, ha – több más közköltési szövegpárhoz hasonlóan – a B) daltípust csupán az A) parafrázisának tarthatnánk, amelyet a protestáns kollégiumok számára alkottak. A Mohácsról szóló, önállóan is létező strófa valóban ezt a mintát követi. Noha a Duna nem szerepel az előző szövegcsaládban, a közös könnyhullatás, az elesett király személyes szólítgatása és a nemzethalál víziója szintén összeköti a két verset. A beszélő itt egyértelműen maga a magyar haza, nemhiába viseli az egyik változat a *Magyarok éneke* címet.

Ám egy szokatlan adat jelentősen átrendezte a kronológiára és a hatásokra vonatkozó elképzeléseinket. A két altípus valamennyi ismert változatánál korábban, 1776. június 2-án vitték színre Kézdivásárhely mellett a kantai minorita kollégium diákjai a *Szent István, a magyarok királya* című iskoladrámát, Jantso Ferenc rendezésében. A tragédia ismeretlen írója latin és magyar nyelven mutatta be az államalapító király életének azon epizódját, amikor a trónörökös, Imre herceg halála után Mária oltalmába ajánlja Magyarországot.⁴⁴ A színdarab szerzője Franz Neumayr latin drámáját (*Sanctus Stephanus Hungariae Rex*) dolgozta át, s bár az eredetiben nem szerepel ilyesmi, egy énekelt prólógus vezeti be az előadást:

Cantus loco prologi

Fényes Náp[nak] sugári setétséggel⁴⁵
 Immár bé borulljatok,
 Rogyogó Egek, gyászos öltözettel
 Velem már busulljatok,
 Mert világosságtoknak,
 Szokott vigasságtoknak
 Tamadot nagy homállya,
 Imre Herczeg halála!

43 Bernáth Béla, A Mohácsi nóta. *Magyar Nyelvőr* 110 (1986) 227.

44 Szent István, a magyarok királya; rendező: Jantso Ferenc (Kanta, 1776. június 2.). In: *Minorita iskoladrámák*. (Régi Magyar Drámai Emlékek; XVIII. század, 2.) S. a. r. Kilián István. Budapest, 1989, 17. sz. A *Cantus loco prologi* (Szent Imre-ének) közlése: 789–790; a színdarab filológiai jegyzetei: 822–824.

45 Helyesen valószínűleg: *setétséggel* (szótagszám). Ezt egyetlen variánsban se találjuk így, már a korabeli lejegyzőknek sem volt evidens.

Az ismerős kezdet után a folytatás sem cseng másként. A további három strófa ugyanis néhány szó tudatos átköltésén túl megfelel a fentebb idézett B) szöveg 2–3., majd 6. szakaszának:

2. Hová légyek immár, hogy te meg holtál...
3. Hol vagy Nemess Magyar Ifiuságnak...
4. Búcsut vészek tölled már Imre Herczeg [...]

Azonban Isten után,
 Maria lesz ez után,
 Magyar hazánk oltalma,
 Nemzetünk Pátrónája.

A Mohácsra utaló szakasz természetesen elmaradt, még átköltése sem szerepel. Az Imre herceget sirató színpadi ének ismét felveti az eredet kérdését. Tapasztalatunk szerint az iskoladrámák korában ritka az a jelenség, hogy egy daltípus a színpadról induljon el a folklorizálódás útján (nem volt annyi előadás, behatároltabb a közönség stb.), ez inkább majd a vándorszínészet és különösen a népszínmű virágkorában válik jellemzővé, tehát az 1810 utáni daloknál. A 18. századi gyakorlat szerint inkább a színjátékok fogadtak be közismert énekköltészetű darabokat, néha átírva-adaptálva, néha változatlan formában, leggyakrabban pedig csak nótajelzésként. Ha esetünkben is ez történt, akkor joggal feltételezzük, hogy a B) típusú Mohács-éneklédal már 1776 előtt létezett, s a kantai minorita színdarabba ennek parafrázisaként illesztették a Szent Imre-siratót. Ezzel viszont megelőzi a másik, ponyván is terjedő ének felbukkanását, tehát övé lesz az elsőség. (Talán még az emblemikus „Mohács, Mohács...”-strófa is ebből az altípusból eredt, s amaz imitálta. Ezt aligha tudjuk bizonyítani, de ne vessük el teljesen!) Másrészt így a protestáns eredet kérdése is elmosódik, hiszen az első – jóllehet már átköltésnek számító – adat épp egy székelyföldi katolikus kollégiumból való, ami arra utal, hogy a mintául szolgáló hipotetikus ősfórmát ugyancsak ismerniük kellett. Ám ha mégis a kantai Szent Imre-éneklédal volt az eredeti forma, s erre vezethetők vissza a későbbi variánsok – azaz a B) típusú Mohács-éneklédal csupán átírás, parafrázis volna –, akkor sok hiányzó láncszemet kell még azonosítanunk, amely megrajzolja a szöveg útját a debreceni kollégiumig.

II. A MOHÁCSI NÓTA HATÁSA A 18–19. SZÁZADI IRODALOMBAN

Láthattuk, hogy a közismert katolikus, illetve a részben belőle táplálkozó ritkább, protestáns szövegcsalád már a 18. század végén általánosan elterjedt Magyarországon, s szórványosan néhány erdélyi forrás is előkerült. A két variáncsoportnak együttesen több mint negyven feljegyzését vagy kiadását ismerjük 1780 és 1840 között. Nem meglepő, hogy a Mohács-kultusz részeként több olyan másodlagos adatunk van róluk, amelyek intenzív hatásukról tanúskodnak. 1795–1796 között vetette papírra Paláston (feltehetőleg a mai Nógrádpaláston) Nátly Ferenc azt a két éneket, amelyek a Mohács-éneklédalnak mintegy folytatásaként, függelékeként

olvashatók. Versformájuk lényegében azonos a fent bemutatott két típuséval, alighanem ugyanarra a dallamra lehetett énekelni őket. Az első vers az egész magyar nemzetet szólítja meg, hogy vegyen részt Mohács elsiratásában, a második pedig az elesett katonák sírverseként üzen az utókornak. Mivel a két továbbköltés eddig csak a kritikai kiadásban szerepelt, teljes terjedelmükben közreadom őket:

Mohács Veszedelméről.

1. Indúlly Magyar sírhalmára zokogva sebess vér ontásodnak
melly Mohácsnak tág mezején tamadott véres tsatázásodnak,
le döntötte kőszálát,
hazád erős' bastyját,
kível sok fő rendeket
föld színére teritet!
2. Itt van Lajos e' setét föld sírjában zárattatva őörkre
Szép fiatal életének zsengeje itt jött végső veszélyre:
álly meg, és ide tekints,
e' volt ama drága kints,
kit még magyar hazád bírt,
szeme könyeket nem sírt.
3. Hol virágzott zöldellő rét mohácsnál im most vérben el terült,
kí túndóklótt vitéz nemzet magyarság im e tengerben merült.
szerentsétlen balsorstúl,
el hagyataván Márstúl,
itt jutottak veszélyre,
melynek nézel helyére.
4. Dörgő ágyúk ropogástúl meg szűnve némúlva romollyatok.
tetős bástyák, és kősziklák repedve, egymásra omollyatok,
temessétek hamvait,
Árpad maradványnyait,
Kiktől Világ félt, s' rémült,
most erejek porban dúlt.
5. Botsásd tehát árva Magyar gyöngyeit kőnyyel áradt szemednek,
sírásd gyászos veszedelmét ez helyen el esett nemzetednek.
melynek le törvén ága,
itt hervadt el virága,
el vesztvén diadalma,
masé lett birodalma.
6. Emlékez' meg a fatumnak forgandó színes jázodására,
mellyet öntött, és készítet Hazádnak őörkős síralmára,

a' még benned haza szív
 fog verni, lész ollyas miv
 kít nem felejthetz addig,
 míg élsz végső órádig.⁴⁶

El esett vitezek bútsúzása Hazajoktol.

1. Mi Vitezek, hiv Nemzetek te hozzád gyászban borúlt hazánkhoz,
 kik tegedet védelmezvén jutottunk itten végső óránkhoz.
 vedd kegyessen mi tóllünk,
 kik itt vérben hevülünk
 e' szíves áldozatot,
 mellyet hűség okozott.
2. Szemléld Lajos királyodat ki itten koronáját vesztette,
 fő tagjaid, nemes rended községgel ki itt éltét szentelte.
 búzgó szívünk jeléül,
 hű emlékezetéül,
 e' ki öntetett vérünk
 légyen utolsó bérünk.
3. Enged' azért itt nyugodni tagjaink' kebelednek földében
 kiket szültel, de ejtettél mostanság setét sírod őblében,
 nyugtasd itt szolgálodat,
 el esett fiaídat,
 honnan hoztad életben,
 fogad' vissza méhedben.⁴⁷

A két travesztia egyértelműen az elterjedtebb Mohács-émlékdalok motívumait variálja, némileg már az 1790-es évekre jellemző érzékeny dalköltészet szófordulataival. Érdekes azonban, hogy a *Nátly Ferenc-énekeskönyv*ben nem találjuk meg a forrásszövegeket, csak a két, belőlük táplálkozó továbbköltést.

A mohácsi csatatér és a vele eltűnő magyar „nemzeti nagylét” nem csak Kisfaludy Károly versében kapott kiemelt szerepet. E régebbi daltípus nyomot hagyott Kisfaludy másik hasonló tárgyú, de immár népies hatásra törekvő dalán, a *Rákosi szántó a török alatt* című versen is, amely 1829-ben jelent meg, s az egész reformkorban népszerű maradt.⁴⁸ A hajdani országgyűlések helyén elföldelt ősök csontjain átfolyó Rákos-patak képe s a vers alapfelfogása is közel áll Kisfaludy egykorú

46 *Nátly Ferenc-ék.* (1795–1796), Stoll 425. sz., 78b–79b; kiadása: RMKT XVIII/14, 3/1–II. sz.

47 *Nátly Ferenc-ék.* (1795–1796), Stoll 425. sz., 79b–80a; kiadása: RMKT XVIII/14, 4/1–II. sz.

48 Még a falusi hagyományba is bebocsátást nyert, mint arra egy Bartók gyűjtötte travesztia utal. 1907-ben Csíkrákoson a falu szomorú történetére, egyúttal a madéfalvi veszedelemre értették, s így énekelték „Rákos, Rákos, szegény Rákos” kezdettel. Bővebben: Pávai István, A siculicidium költészeti emlékei verses kéziratokban, a népies irodalomban és a néphagyományban. In: Csörsz (szerk.), *Doromb*, 5. 145.

Mohácsi dalához. Alighanem az előzményeket, a régi Mohács-émlékdalt is jól ismerte a költő, aki ráadásul ugyancsak a Nyugat-Dunántúlon töltötte ifjúkorát.

Azon se csodálkozzunk, ha a tragikus csatavesztés és a róla szóló emlékdalok hatása nemcsak rokon tónusú, hanem szatirikus szövegekben is tetten érhető. A legismertebb példa Csokonai Vitéz Mihálytól származik, tehát a Mohács-énekek ismertségének hőskorából. *Batrachomyomachia* (Békaegérharc) című, Homérosztól kölcsönzött témájú, de ízig-vérig magyar viszonyok közé ültetett eposzparódiájában (*Második pipa dohány*, 54. versszak) a harcias egerek hadba vonuláskor, induló gyanánt fúvatják a hadizenészeikkel:

Bajusszakat ki pedrették
 Holmivel húszárosonn
 Nadrágokat fel kötötték
 Kardjokat magyarosson.
 Ezzel trombitát Flautát
 Fúván a' Mohácsi nótát
 Hangoztattják bús szóval⁴⁹

A látszólag zenei célzással Csokonai egyértelműen a Mohács-kultuszra utal, az egerek ugyanis egy közismerten vesztes csatára emlékező muzsikával vonulnak – saját vesztes csatájuk felé. Nemzetkarakterológiai szempontból tehát épp megfelelnek a magyarok önsorsrontó hírnevének. Az egerek és a békák csatáját persze nem az egyik fél győzelme zárja le, hanem Jupiter váratlan, mennydörgéssel felérő szellentése, amelytől a Parnasszus lakói és a harcoló állatok egyaránt megrettennek s szerteszaladnak, a maradék egérharcosokat pedig a békák segítségével előmászó rákok szorítják vissza otthonukba... Jellemző, hogy a háborút kiváltó eseményt szintén egy kultikus magyar történelmi ének megszólalása „kíséri”. A kevély Psycharpax egéruaság – vízbefúlása közben – mintegy hattyúdalként egy másik hazafias kesergővel, a Rákóczi-nótával siratta saját sorsát:⁵⁰

Ö pedig maga maradván
 A' mint uszhatik úszik
 Újjait öszve szorítván
 A' vizen hanyatt tsúszik
 Látván hogy el kell patkolni
 Bús hangonn kezdé danolni.
 A' Rákótzai nótáját⁵¹

49 Csokonai szövegét teljes autográf változatban nem ismerjük, ezért a *Zilahi János-gyűjtemény* (1794 k., 31b–57b) szövegéből idézzük a hálózati kritikai kiadás alapján. *Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Elektronikus kritikai kiadás.* Szerk. Debreczeni Attila. Debrecen, online elérés: http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_vers_0914_k&hi=pedrett%C3%A9k; utolsó letöltés: 2019. június 7.

50 A hazafias kesergő felidézésének fontosságáról: Szilágyi Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói.* (Ligatura) Budapest, 2014, 248–249.

51 *Első pipa dohány*, 35. versszak.

Érdekes, hogy a satirikus eposz 1816 körüli román fordítója, Iosif Kontz („Kontz Józsi”) több helyen belenyúlt a szövegbe, hogy az erdélyi román közönség számára közelebbi asszociációkat keltsen. S bár a *mohácsi nóta* kifejezés értelmét még sokan ismerhették a magyar olvasók közül, a román közönségben talán nem, így Kontz elhagyta, s csupán annyit írt, hogy egy-egy egér hátára kaptak s továbbindultak.⁵²

Csokonai ezzel szemben gyakran épített a mások asszociációinak továbbgyűrzésére, az idézetpoézis hatásaira. Mindkét említett énekszöveget felidézte életműve más pontjain is. A *Rákóczi-nóta* az eposzparódiához hasonlóan ironikus helyzetben szólal meg *Cultura* című, Csurgón bemutatott vígjátékában – jókora ribillió kerekedett a tiltott dal színpadi megszólaltatásából.⁵³ A mohácsi nóta viszont egy komoly, nyomtatásban is megjelent dalának, az *Egy kesergő magyar* című kétszakaszos versnek nótajelzéseként szolgál; a versforma arra utal, hogy a Debrecenből is adatolható protestáns verzióra gondolt a költő (11, 8, 11, 8, 7, 7, 7, 7). A vers a *Diétai Magyar Műzsában* (1794), majd az *Ódák* posztumusz kötetében (1806) is megjelent. Ez tehát – különösen az egyszemélyes „versfolyóirat” jelzi – Csokonai közéleti alkotásai közé tartozik, s a panaszdal személyes sorai mögé joggal képzelhetjük oda a Mohács-ének kollektív megrendültségét is, ezúttal nem gúnyos tónusban:

EGGY KESERGŐ MAGYAR.
(a' Mohácsi nótára.)

Minden vígasság tőlem el távozott,
Vége minden örömemnek,
Szívem reményjében meg tsalatkozott,
Nintsen nyugta bús fejemnek.
Víg napim! el vesztetek,
Nem múlatok véletek,
Az öröm 's a' víg élet
Keserű ürömmé lett.

Életemet sok ezer gond terheli,
Lelkem a' búk között eped,
Bús szívem bánatokkal lévén teli
Már ezer ízekre reped.
Óh keserves bánatok!
Világra ti hoztatok,

52 Siegescu József, Csokonai V. Mihály „Békaegérharcza”-nak latin és oláh fordítása. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 29 (1905), 368; vö. Kесе Katalin, *Kultúra és filológia a Román Tanszék történetének tükrében*. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 19.) Budapest, 1999, 117. A műfordítást csak egy 1852 körüli másolatból ismerjük, a fordító személyéről nem tudunk bizonyosat.

53 Erről bővebben például Szilágyi, *A költő*, 246–248.

A' bú nevelt engemet,
Sírba is a' bú temet.⁵⁴

Csokonai ezúttal a magánéleti keservesek műfaját bővítette egy szép énekszöveggel. Am azáltal, hogy nótajelzéseként egy, a nemzet egészére vonatkozó siratóéneket adott meg, valójában a közönség megítélésére bízta, egyéni vagy kollektív panaszdal „hall ki” az ismert dallam új szövege mögül. Ilyen értelemben még akár rebellis, normafeszegető alkotásnak is tarthatjuk az 1790-es évek bizonytalan magyar közhangulatában, s a *Diétai Magyar Múza* olvasói bizonyára érzékelték e kettősséget. Csokonai hasonlóan emelte át a kollektív szomorúságot a „magánterébe”, amikor legismertebb énekelt verse, *A' Reményhez* dallamául Kossovits József eredetileg csellóra írt *Lassú magyarját* választotta, amely a jakobinussokkal együtt bebörtönzött Szulyovszky Menyhért rabsága felett érzett szomorúságban fogant.⁵⁵

Az *Egy kesergő magyart* egyébként hamarosan már nemcsak a nótajelzésben megadott, 18. századi „mohácsi nótára” lehetett énekelni. 1824-ben Pesten megjelent az egykori Haydn-tanítvány, Spech János megzenésítése is, aki drámai, verbunkos és bécsi klasszikus motívumokat vegyítő stílusban adta közre *Magyar énekek klavir keséréssel* című gyűjteményében, több más Csokonai- és Kisfaludy Sándor-vers társaságában. Mivel azonban ennek előadása nagy hangterjedelmű, professzionális énekest kívánt, aligha szoríthatta ki a régi dallamot, s semmiképp sem keverhették össze az „igazi” Mohács-énekdal melódiájával. Inkább a korízlésnek jobban megfelelő, művészibb igényű alternatívának tarthatjuk; néhány hivatásos muzsik is továbbörökítette, például a fülöpszállási kántor, Tóth István kottás kéziratába is ennek másolata került be (1832).

A *Békaegérharc* párhuzamaihoz visszatérve: egy másik alkalommal is egy helyen találjuk a két hazafias dal, a Mohács-sirató és a Rákóczi-nóta említését. Berzsenyi Dániel egy kritikában így fogalmazott 1818 táján: „*tsak olyan, mint mikor a' Musikus hurait próbálgatja, 's veszük észre, hogy szomorut akar, de még nem tudjuk, hogy az a' Rákotzi nótája lesz-e, vagy Mohátse.*”⁵⁶ Amennyire rekonstruálni tudtuk a két szövegcsalád dallamait, valóban nem hasonlítanak, de a bizonytalanokodó-szomorú zenei bevezető mindkettőnél elképzelhető, tehát Berzsenyi megjegyzése jogosnak tűnhet.

A Mohács-énekek hosszan tartó népszerűségét jelzi, hogy 1821-ben egy valószínűleg debreceni *Nótás Könyvecskében* ismét nótajelzéseként szerepel, ezúttal az „Életem, ó, mely hamar véget vete” kezdetű halotti énekhez.⁵⁷ Széchenyi István a

54 *Diétai Magyar Múza* (1796), 124–126.

http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_verse_0204_k; utolsó letöltés: 2019. június 7.

55 A két Csokonai-vers előképeinek áthallásairól bővebben: Csörsz Rumén István, *A kesergő nímától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800.* (Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok) Budapest, 2016, 290–292.

56 1818 után; Berzsenyi Dániel *Prózai munkái.* (Berzsenyi Dániel Összes Munkái) S. a. r. Főrizs Gergely. Budapest, 2011, 62.

57 Stoll 1235. sz., 36b–37a.

„mohácsi nótában” kifejeződő történelemszemléletre utal, amikor a *Hitel* előszavában (1830) némi malíciával és rosszállással említi a múlt dicsőségét sirató, csak hátrafelé tekintő embereket: „Némellyek szomoruan füttyörészik el a’ Mohácsi veszedelem nótáját, ’s azt hiszik, ott van koporsója minden Scythia fénynek. ’S tán úgy van, ámbár én nem hiszem – de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, ’s elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti ’s vizsgálja, ‘mit menthetett meg, ’s avval bélelgedni ’s lassankint többet szerezni iparkodik.”⁵⁸

Viszota Gyulától tudjuk, hogy eredetileg itt is egyszerűen „Némellyek szomorúan elfüttyörészik a Mohácsi nótát” alakban állt a szöveg, csak Döbrentei Gábor igazította át, Széchenyi pedig jóváhagyta.⁵⁹

Érdekes, hogy Széchenyi 1841-ben, *A kelet népe* című kötetben is megemlítette a daltípust, hasonlóan ironikus felhanggal: „arra szorítkozva, hogy [...] egy kis vigasztalás végett én is nagy lelkesedéssel hangoztassam a hazai nótát: Minden elveszett már Mohácsnál sat.”⁶⁰ Lehet, hogy ez valóban idézet, ám a forrását még nem tudtuk azonosítani.⁶¹ Ezt a sort az eddig feltárt közköltészeti szövegek sem tartalmazzák, ám a jellegzetes kilenc szótagú sor arra figyelmeztet, hogy akár a valóban közismert ponyvaszöveg egyik helyi változatának, továbbbírásának részlete is lehet. Máskülönben Széchenyi aligha utalna arra, hogy népszerű dalról van szó.⁶² Tartalmilag egyébként az A) típus némely kéziratoss változatában felbukkanó, már idézett sor rokonának tűnik: „egy sir zárta minden örömték”.

Hogy a „mohácsi nóta” Széchenyi állandó közéleti motívumtárához tartozott, egy 1844-es hírlapcikkével is igazolhatjuk. Érdeemes hosszabban idézni, mert az eddigiek közül ez világít rá legtisztábban, milyen jelentést tulajdonított neki: „És ha van a’ magyarnak erre joga, mit tőle tán senki meg nem tagad, ki nemzeti és alkotmányos léte körüli aggodhatását nem akarja megtagadni, akkor e’ jog most kétszeresen éled föl, mert mi magyarok, mennyire nemcsak én, de nálam sokkal tapasztaltabbak ítélnék körülményink fölött, jelenleg nemzeti és alkotmányos regenerációnk végszélén vagyunk, úgy hogy ha ma elmulasztjuk legalább nemieknek megvetni alapját, mik közt néhány anyagi kérdés megfejtése minden eddigi tapasztalás szerint kétségtelenül legelső helyi foglal, miket azonban tetemes pénzforrások nélkül de csak meg som indíthatni, ’s annál kevesebbé vihetni végbe, akkor bizvást keresztet vethetünk jövődönkre, ’s bús resignatioval elfüttyörészvén a’ mohácsi nóta mellett még újabb kori idéetlen eseményünk elégiáját is, tökéletesen meg lehetünk arrul győződve, hogy se nemzetileg se alkotványilag többé élni nem fogunk, ’s legjobb esetben legfeljebb néhány évig még tengeni.”⁶³

Általános jelentésben használta a „mohácsi nóta” kifejezést 1840-ben egy Vándor álnévű szerzőnek a *Nemzeti Társalkodó* Csík vármegyei viszonyokról

58 Gróf Széchenyi István, *Hitel*. Pest, 1830, XIII–XIV.

59 Viszota Gyula, Széchenyi első négy művének nyelvéről. *Magyar Nyelv* 12 (1916) 58.

60 Idézi: Bernáth, A Mohácsi nóta, 227–228.

61 Az adalékra egy apró újságcikk hívta fel a figyelmet: Tóth István, „Több is veszett Mohácsnál!”. *Dunántúli Napló* 1980. július 18., 4.

62 Bernáth szerint nem is kell feltétlenül a konkrét szövegekben nyomozni a Széchenyi idézte sort, hiszen „a nótá-n csupán sokszor ismételtetett mondást értett”. Bernáth, A Mohácsi nóta, 227.

63 Gr. Széchenyi István, *Definitio. Jelenkor* 13:8 (1844) 44.

szóló cikke is, talán már Széchenyi *Hitelének* ismeretében: „*Sokakat hallottam csak nem a' mohácsi nóta' hangján elpanaszolni, hogy Csik' népe előbb utóbb kénytelen lesz cridázni; mert mostoha és szűk határa már is alig képes tartani elszaporodott gyermekeit, népessége pedig folyton nő, 's az állandó katonaság által földéhez lévén kötve, még csak ki sem költözhetik boldogabb 's népetlenebb vidékekre.*”⁶⁴

Ismerhette akár Széchenyi, akár „Vándor” az alábbi verset is, noha az idézett sor ebben sem bukkan elő. Amikor 1847-ben Pesty Frigyes, a leendő statisztikus Temesvárról beküldte Erdélyi Jánosnak, 16. századnak állította. Bizonyosan nem az: 1832-ben jelent meg Kassán, Botond szerzői álnévvel a *Nefelejts* című almanachban, amelyet Kovacsóczy Mihály szerkesztett. A vers *Dal (Tizenhatodik Századból)* címmel, „Szegény magyarok össze jöjjetek” kezdettel látott napvilágot, s valójában a reformkori nemzetsiratók hangnemét követi, vö. Kisfaludy Károly: *Rákosi szántó a török alatt; Bécs várostól nyugatról keletre...* A török hódítást, főként Buda elestét siratja a nemzethalál toposzaival. A Mohácsra vonatkozó strófa a 18. századi emlékdalok közvetlen hatását mutatja:

Mohács! Mohács! siralmas vérmező,
Rajtad minden kint veréjtékező
Mohács! Mohács! Királyi temető
Süllyedj ezer hős szívet fedező.⁶⁵

A ponyvavers reformkori tekintélyét jelzi, hogy Erdélyi János különösebb kétely nélkül hiteles Mohács kori szöveggént közölte 1846-ban, a *Népdalok és mondák* I. kötetében Szilágyi és Hajmási 16. századi története után.⁶⁶ Láthatólag korábbról ismerte, s nem a beküldött több száz forrásból kereste ki, hiszen már 1842-ben, a gyűjtőfelhívás előtt írt népköltészeti tanulmányában kiemelte a vers fontosságát és nyomtatott eredetét.⁶⁷ A népdalkiadás II. kötetét megkoronázó népdaltanulmányban (az 1842-essel egyező szöveggént) mégis hiteles Mohács kori vagy csak kicsivel későbbi szövegnek nevezte, csupán a záró versszakot vélte 1778-asnak. Ezekre a jóhiszemű pontatlanságokra – más történeti szövegek esetében is – Bartha Dénes alapvető tanulmánya⁶⁸ hívta fel a figyelmet:

„*Történeti s egyszersmind költői becsnek sokkal több jeleit olvassuk a 341 dalban, (I. köt.) melly Mohácsot kesergi. Ezen dal ponyváruul jött kezembe, s mint az utóversből*

64 [Vándor], Közlemények Erdélyről. II. közlemény: Fel- és Alcsík. (Folytatás.). *Nemzeti Társalkodó* 11:25 (1840) 197.

65 Népdal a tizenhatodik századból. Pesty Frigyes küldeménye, II. Temesvár, 1847, MTA KIK Kézirattár, Irodalom 8r 206/170, 24a–25a, 6. versszak.

66 *Népdalok és mondák*. A Kisfaludy-Társaság megbízásából kiad. Erdélyi János. Pest, 1846, 341. sz. A vers fontosságáról az Erdélyi-féle kötet kompozíciójában lásd: Jarábik-Lang Anna, A szerkezet mint olvasati lehetőség a *Népdalok és mondák* I. (1846) *Történeti és nemzeti dalok* című fejezetében. In: Csörsz (szerk.), *Doromb*, 5. 314–315.

67 Erdélyi János, A magyar népdalok. In: *Uő, Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 13.) S. a. r. T. Erdélyi Ilona, jegyz. T. Erdélyi Ilona-Szathmári István. Budapest, 1991, 109–171; idézi Szilágyi Márton, Erdélyi János és az irodalmi népiesség. *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014) 521.

68 Bartha Dénes, A népköltés kutatásának új feladatai. *Budapesti Szemle* 235:685 (1934) 346–347.

kitetszik, 1778-ki nyomtatás szerint. Hogy pedig ez utóvers nem egyszerre készült a kesergő költeménnyel, kivehetjük a tartalomból. A költemény első sora:

»Mohács, Mohács régi vérontás helye!« már réginek mondja a mohácsi vészt, mire azt jegyzem meg, hogy a régi szót egyik tudósunk utasítása után én vevém föl, mert a kezemnél levő ponyvai nyomtatványban régi helyett sebes áll.⁶⁹ A költemény fris emlékezetei, miszerint Lajost, a szerencsétlen királyt, mintegy arczképezi, az elhunyt urakat rangjaik szerint megjelöli, végre a török győzedelmét nem tartja még teljesnek, e sorokban:

*Ne bízzál, hogy meggyőztél,
Rád fordul még a veszély.*

azt gyaníttatják, mintha e dal kelte nem volna messze a mohácsi eseménytől. Ellenben e két sor:

*Elesett édes hazánk,
Ledőlt vele koronánk.*

általánosnak hirlí a veszedelmet. De az is bizonyos, hogy török bírta még Magyarországot, mikor e dal kelt és keletben volt, mert ez utolsó két sor reménnyel, jóvendöléssel zárja be a költeményt, miszerint: *Lesz olly idő, mellyben a hold le lesz verve isten és a magyarok asszonya által. E dalban még a tanács szó régi egyszerű értelműleg áll és jelent azt, mit etymologice kell, tankészitöt, adót, ácsot kovács (kohács) példájára, mi helyett mailag a hoszabb és roszbhangú tanácsnokot használjuk.*⁷⁰

Az emlékdal A) típusát, azaz a katolikus verziót Erdélyi nyomán többen közölték a 19. század folyamán.⁷¹ Thaly Kálmán hasonlóan fontos szereppel ruházta fel *Régi magyar vitézi énekek* című antológiájában, de egyértelműen úgy mutatta be, mint „a mult század közepe tájáról” való, tehát 18. századi alkotást.⁷² Azért mégis eljátszott a gondolattal, hátha valójában régebbi mű: „...jobban bizonyít erre nézve az én közlésem utolsó stróphája – ha ez viszont nem később – Mária Terézia korában – hozzácsatolt toldalék, mert az is lehet, hogy maga a vers még régiebb, tán eredetileg egykoru Buda visszavételével – a mi azonban szabatosan be nem bizonyítható. Én 1778-ikínál régiebb nyomtatványban, sem kéziratban nem láttam.”⁷³

69 Erdélyi bizonyára egy olyan ponyvát tartott kezében, amelyet mi nem ismerünk, s erre utal az 1778-as rejtett datálás, illetve az a tény, hogy az általunk azonosított kiadások mindegyikében régi áll a nyitó sorban. A sebes szót eddig csak kézíratos feljegyzésekből ismertük. A ponyva címét vagy kiadási helyét nem adja meg a szövegek provenienciáját összesítő *A dalok vidékei* című jegyzékében sem.

70 Erdélyi János, *Népdalköltészetünkről*. In: *Népdalok és mondák*. II. A Kisfaludy-Társaság megbi-zásából kiad. Erdélyi János. Pest, 1847, 398–399.

71 Például: *Dalkönyvecske a magyar nép számára*. [Szerk. Lampel Róbert.] Pest, 1856, 92–96 (az 1778-as ponyvaszöveg).

72 Thaly Kálmán, *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból*. I–II. Pest, 1864, I. 286–292.

73 Thaly, *Régi magyar*, 292.

II. 1. *Epilógus, avagy mivé lett a „mohácsi nóta”?*

A „mohácsi nóta” kifejezés egy idő után már egészen más szövegeket is jelölt, mint 1780 táján. Érdeemes búcsúzóul néhány példát ebből a körből is bemutatni, jelezve, hogy a jól bevált – már Széchenyi korában általános érvényű, önmagán túlmutató – kifejezés át- és áttevődhetett más alkotásokra akár jellegük, akár közvetlenül Mohács-asszociációik miatt.

Arany János *Elesett a Rigó lovam patkója* kezdetű, 1856-ban írt *Népdalának* közismert refrénje: „Ej no! hiszen több is vezett Mohácsnál!” A vers a *Vasárnapi Ujságban* jelent meg 1857-ben, s ugyanez a lap 1873-ban már egyértelműen így fogalmaz: „Még ennél is kedvesebb talán Arany Jánosnak az a népdala, mely Szigligeti és Balázs Sándor népszínművében »A strike«-ban egészen új dallam szerint van fölelevenítve s melyet most már »mohácsi nóta« néven emlegetnek.”⁷⁴

P. Szathmári Károly szintén nem konkrét szövegre, hanem – feltehetően Széchenyit ismételve – általánosságban a siránkozó hangnemű, vészjóslo megnyilatkozásokra használta a kis cikken végigvonuló motívumot 1872-ben: „Az elmúlt országgyűlés vége felé a kormánypárt lapjai unisono reágyujtottak volt a mohácsi nótára. Olyan melancholikus hangon kezdetek zengedezni, hogy az Jeremias siralmait juttatta eszünkbe. »Mohács felé közeledünk!« kiálták jajveszékelve – »s a magyar régi átka, a pártviszály, sírba fogja temetni az országot!« [...] Pedig a mohácsi nóták írói jól tudják, hogy az a »több erély« törvényteleniséget, visszaélést, hatalmaskodást; az az »áldozat« pedig vesztegetési költségeket jelent. [...] Már most tessék azt a mohácsi nótát zengedezni! Most tessék örülni annak a tisztességes munkának, melyről kisül, hogy jó előre volt tervezve, s a jobboldali sajtó által jelezve...”⁷⁵

Herczeg Ferenc *A vég folytatása* című, a századfordulón játszódó elbeszéléseben pedig ki tudja már, pontosan mire vonatkozik az alábbi utalás: „Te, az a hadnagy igazán mesés gyerek! [...] Aki tegnap énekelt meg hegedült hozzá. Azt mondom neked, ahhoz Cinka Panna is kis kutya. Ha Rákóczi hallhatta volna, vagy valami más magyar király, abból nagy dolog lett volna. A mohácsi nótákat úgy énekeli, hogy az ajtófélfá is sírva fakad tőle, ha magyar bükkből faragták...”⁷⁶

74 –R. –S., A divatos nóták a fővárosban. *Vasárnapi Ujság* 20:22 (1873) 258–260. Ugyancsak „Arany »mohácsi nótáját«” említi egy szerkesztői üzenet, amely a Szeg Edi álnévű beküldő egyik műnépdalára reflektál: *Fővárosi Lapok* 23:296 (1886) 2162.

75 P. Szathmári Károly, A legujabb harczmodor. *A Hon* 10:113 (1872) 1.

76 Herczeg Ferenc, A vég folytatása: Elbeszélés. *Új Idők* 9:27–53 (1903) 338.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Jelen kötet nem az első – és nem is az utolsó – a mohácsi csatával foglalkozó művek sorában. A múlt korszakos kiadványainak felsorolása nélkül is érdemes megemlíteni a jelentősebb évfordulók alkalmával (1926, 1976, 1986, 2016) készült köteteket, amelyek alapjául szolgálhatnak minden jelenkori kutatásnak (ezekre a kötetben szereplő tanulmányok szerzői is rengeteget hivatkoznak). Mindegyikben alapvető fontosságú tanulmányok, forrásközlések kaptak helyet. A mostani gyűjtemény tizenhat tanulmánya követi ezt a hagyományt, számot vet az eddigi eredményekkel, egyben új távlatokat nyújt a további kutatásoknak. Talán ez az első olyan alkalom, amikor az eddigi eredményekre is támaszkodva komplex módon lehetett hozzájárulni az egész Mohács-problematikához. A felkért szerzők eredményeinek legnagyobb újdonsága, hogy a konkrét történelmi eseménysorozatot – az 1526. évi hadjárat előzményei, a csata lefolyása és közvetlen következményei – egyben tárgyalja a csata emlékezeté-

nek kialakulásával, formálódásával, különböző mutációival, ezzel bemutatva a Mohácsról ma ismert történelmi narratíva teljes ívét.



Ára: 4290 Ft



9 789634 161837